

Tóthová Andrea

Szegedi Tudományegyetem

Európai intertextusok

Sélei Nóra és June Waudby, szerk.: *She's Leaving Home: Women's Writing in English in a European Context (European Connections, Vol. 32)*. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien: Peter Lang, 2011. Oldalszám: X, 262 oldal, ISBN: 978-3-0343-0167-1, Ár: € 43.80 / £ 35.00 / US\$ 56.95

Az 1990-es évek közepén elindult egy Erasmus (később Socrates) csereprogram, melynek segítségével az Egyesült Királyságban, a Hulli Egyetemen gyűltek össze azok a mesterképzésben részt vevő diákok, akik a 'Nők és az angol nyelvű irodalom' témájában végezték szakdolgozati kutatómunkájukat. Ez a program nemcsak a diákok számára jelentett előrelépést a tudományos ismeretek bővítése terén, hanem lehetőséget nyitott egy későbbi igen sikeres és gyümölcsöző kutatói együttműködés számára is. A közös munka során hat európai ország egyetemén dolgozó feminista kutatók létrehozta egy igen jól működő kutatói hálózatot. Az együttműködés intézményesülését a Brit Akadémia 1999-ben odaítélt ösztöndíja tette lehetővé: ennek köszönhetően alakult meg hivatalosan a *European Intertexts Project*, melynek záró konferenciájára 2004-ben, a Szegedi Tudományegyetemen Dr. Marinovich Sarolta szervezésében került sor. A kötet tanulmányai nagyrészt a konferencián elhangzott előadásokból kerültek beválogatásra.

A *European Intertexts Project*-ben együttműködő kutatók – Patsy Stoneman és Angela Leighton vezetésével – azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy az európai nők által írt irodalom összefüggéseinek és egymásrataltságnak feltérképezésén keresztül véget vessenek annak az elszigetelődési politikának, amely az angol irodalommal foglalkozó kritikai elméleteket mindig is jellemezte. A kutatás egyrészt az angol nyelven író női szerzők többi európai kultúrához fűződő viszonyát, másrészt pedig a kontinentális Európa női szerzőinek az angol kultúrához fűződő viszonyát igyekszik feltérképezni. A fordítások, a kultúrákon átívelő életírások, a nagyhatású művek recepciói, a többnyelvű írások, a társadalmi és politikai írások, az útleírások, a versek, regények, drámák, valamint a film- és képzőművészet vizsgálatának köszönhetően egy gazdag és sűrű, de

mindezidáig feltáratlan kapcsolatrendszert sikerült felfedezni. A kutatás kontextusát a belga, a francia, az ír, a magyar, a német, az olasz, a portugál, a spanyol, a walesi és más kultúrák képezik, a résztvevők között pedig egyaránt szerepelnek pályájuk elején tartó és már elismert kutatók, akik nemcsak Európából, de Észak-Amerika és Ázsia országaiból is érkeztek.

A projekt öt különböző társadalmi problémát járt körül öt különálló konferencia keretében, öt különböző európai országban azzal a céllal, hogy tényleges érintkezési pontokat teremtsenek a különböző kultúrák női kutatói és művészei között. Az első szimpóziumot a Hulli Egzotemen rendezték meg 2000-ben, ahol meghatározták a kutatás célterületeit. Az ezt követő, 2001-2004 között szervezett konferenciák és az ott elhangzott előadások alapján megszületett tanulmánykötetek témái a következőképp alakultak: a portugáliain (Bragában), az identitás és a kulturális fordítás, a spanyolországin (Tarragonában), a tragikus szerelem, az olaszországin (Nápolyban), a nemzetek, hagyományok és kultúrákon átívelő identitások, a magyarországin (Szegeden), pedig a női utazások témájában hangzottak el előadások. A jelen recenzió tárgyát képező tanulmánykötet a 2004-ben Szegeden tartott konferencia anyagát fogja egybe Séllei Nóra és June Waudby szerkesztésében.

She's Leaving Home – vagyis a nő elhagyja otthonát. Mindez nagyon egyszerűnek és nagyon ártatlannak hangzik, ahogyan azt Séllei Nóra is írja Bevezetőjében. A kötetben szereplő szövegekből azonban az derül ki, hogy miközben mi, mai lányok esetleg egyszerűnek, ártatlannak és természetesnek gondoljuk az otthon, a családi fészek, a szülői ház vagy az anyaföld elhagyását, ez még ma is csak a dolgok felszínén tűnik ilyen akadálytalan, szabad és retorziómentes aktusnak. A valóságban ugyanis, ha egy nő elhagyja az otthonát, egy lényegbevágó, mondhatnánk a társadalom húsába maró szokásjogsértést követ el: elhagyja a magánélet terét, a családi szférát, azt az archetipikus kulturális teret, amelyet a patriarchális társadalom kijelölt a női nem számára. Ha ugyanis a nő hátat fordít és nemet mond az otthonlét szabályainak, azonnal felszínre kerülnek azok a szorongató kulturális és társadalmi szabályok, amelyek nem hagyják következmények nélkül azt a női merészséget, amellyel kilép a pszichoszociálisan (is) más nyilvánosság terébe.

A kötetben szereplő tizenhét szöveg ezeket a többszörös határátlépéseket járja körül. Többszörös határátlépések, hiszen az elemzések tárgyát (egy kivétellel) olyan irodalmi szövegek képezik, amelyek női írók tollából kerültek ki, és amelyek az utazásból, az utazás metaforájából táplálkoznak. A *European Intertexts Project* célkitűzéseihez híven, különböző országok kutatói (köztük öt magyar szerző) angol nyelven íródott szövegekben vizsgálják a különböző irányokba(n) mozgó nők otthon-elhagyásának narratíváit: Angliából külföldre, a (múltbéli) gyarmatokról a

(múltbéli) birodalmi központba, vagy esetleg egy másik pszichés térbe. Az otthon elhagyásának oka legalább ilyen sokrétű: száműzetésbe vonulás, a femininitás ortodox elgondolásainak megkérdőjelezése, a tapasztalatszerzés, a tudásvágy, az élvezet vagy egyszerűen a kíváncsiság. Mindezen különbségek mellett ugyanakkor van valami, amivel minden szöveg szubjektumának, az utazó nőknek szembe kell néznie: az otthon, a valahova tartozás, illetve a másság, a máshol és máshogy levés koronként, kultúránként és társadalmanként eltérő definícióival.

Az otthont, a valahova tartozást körülvevő definíciókkal való szembenézés elkerülhetetlensége és az ebből fakadó konfrontáció élménye a nők számára természetesen nem csak a fikció szubjektumaira igaz. A tanulmánykötet szerzői, a női kutatók (kettő kivétellel) is ezekkel a társadalmi meghatározásokkal, helyi kötöttségekkel és mobilizáló nyitáspontokkal birkóznak egyrészt magukban a szövegekben, másrészt kutatói munkásságuk során. Kiválóan érzékelteti ezt a fluktuáló mozgást a kötet két szerkesztője, Séllei Nóra és June Waudby. A magyarországi származású/kötődésű Séllei Magyarország, Szlovákia, Hollandia, Törökország és Anglia kulturális tereiben szereshetett bepillantást az utazás metafora gyakorlati működésébe, June Waudby pedig Angliától egészen Japánig jutott, ahol minden biztonnal kellő tapasztalatokat szerzett maga is a valahova tartozás és a máshol levés kérdéseinek komplexitása terén. Nézzük tehát meg, hogy milyen felfedezéseket tettek a kutatók kultúra-közi találkozásaik során, miként befolyásolják a faj, osztály, nem, nemzet, vallás diskurzusai ezeket az identitást formáló utazásokat.

A kötet tizenhét tanulmányát négy különböző, ám egymással erős átfedésben lévő téma mentén négy szekcióba osztották. Az első részben 'A faj, osztály és társadalmi nem utazó narratívái' köré épülő tanulmányok olvashatók. A szekció első esszéje egy elméleti értekezés „Race, Class, Gender: Reclaiming Baggage in Fast Travelling Theories” címen Gudrun-Axeli Knapp tollából, amely mintegy megadja a kötet alaphangját. Mivel a globalizálódó gazdaságnak, kultúrának, média-technológiáknak és nemzetközi intézményeknek köszönhetően az utazás feltételei hatalmas átalakuláson mentek keresztül, ma már szinte minden felfoghatatlanul gyorsan mozog: az emberek, az áruk, a kockázatok, a fegyverek, az információk, és persze a különböző tudományos elméletek is. Knapp azt követi nyomon, hogy miért utaznak egyes elméletek gyorsabban, mint mások és miért lesz az angolszász nyelvterületekről, azaz az USA-ból és az Egyesült Királyságból a Németország irányába tartó mozgás a jellemző haladási irány. A faj-osztály-nem terminológiai háromszög követésének segítségével Knapp arra mutat rá, hogy az utazó elméletek lépten-nyomon beleütköznek a tudásformákat elválasztó kulturális szakadékokba és különbségekbe, s ezek

aztán bizonyos esetekben a társadalmi nemekkel foglalkozó elmétek vakfoltjaivá válnak. Ennek leküzdéséhez kontextus-tudatos interszekcionális vizsgálati módszer kiépítésére és használatára van szükség. A Knapp értekezését követő tanulmányokat tekinthetjük a kontextus-tudatos intertextuális vizsgálati módszer kifejeződéseinek is.

Az elméleti felütést a faj, osztály és társadalmi nem utazó narratíváinak esettanulmányai követik. Gabriele Griffin tanulmánya, a „Figuring Home: Identity and Belonging in the Work of Black and Asian Women Playwrights in Britain” az Egyesült Királyságban alkotó kortárs afrikai-fekete és dél-ázsiai női drámaírók: Winsome Pinnock, Trish Cooke, Maya Chowdhry és Ruksana Ahmad munkáiban követi nyomon az *otthon*, *mint unheimlich tér* alakulását a (volt) gyarmati területekről a birodalmi tér központjába érkező első és második generációs bevándorlók, illetve az új nomádok életében. Míg az első generációs bevándorlók számára az otthon az ország, amit hátrahagytak és ahová nem szűnnek meg nosztalgikusan visszavágyani, a második generáció tagjai leginkább a testükön, a bőrszíne miatt más testükön tapasztalják meg a sehova nem tartozás élményét. Az új nomádok multilokációs szubjektuma azonban permanens elidegenedés forrása, mind a szociokulturális helytől, mind önmaguktól. Julia Salmerón szövege, a „Yes, I’m goin to Europe to make a mint’: The Painful Journey of Saartjie Baartman and Suzan-Lori Parks’ *Venus*”, a 19. század első felében a szexizmus, a rasszizmus és a politikai elnyomás áldozatává vált Sarah (Saartjie) Bartman, a hottentotta Vénuszként elhíresült egykori rabszolganő történetét ismerteti, illetve a Sarah hányattatott élete inspirálta Susan-Lori Parks drámát elemzi. Parks drámája tartalmilag és formailag is groteszk feldolgozása a bámulás, a bántó és gúnyoló tekintet, a tudományos vizsgálódás tárgyaként való lét tapasztalatának, amely Sarah életét jelentette. Salmerón írása érzékletesen fejt fel azokat az ellentmondásos elemeket és intertextuális szálakat, amelyek számos értelmezésre adnak lehetőséget. Az első rész negyedik szövege Annus E. Irén írása Doris Lessing *Kincsessedő* című elbeszéléséről, a „The Unheroine: The Figure of the Spinster in Doris Lessing’s ‘The Trinket Box’”. Lessing – és persze Annus – annak a viktoriánus kornak a hagyományait idézi elénk, amelyben Maud, apja iránti odaadásból, visszautasította a házasságot. Mikor azonban rádöbben, hogy önfeláldozása hiábavaló és szükségtelen volt, már késő. Addigra Maud, az öregedő vénlány nagynénivé lesz, aki mind társadalmi, mind földrajzi szempontból hontalanná vált. Kiesik a feleség, az anya, a birodalmi vagy gyarmati szubjektum kategóriáiból, Maud a kultúrák között mozgó, sehová sem tartozó utazóként pozicionálódik, akit csend, titok és ismeretlenség lenghet csak körül.

Az 'Utazás, műfajok és narratív identitás' címet viselő második részben öt írás szerepel, melyek mindegyike azt vizsgálja, hogy a különböző műfajok – a 19. századi levelektől egészen a 20. század végi posztmodern regényekig – miként építik fel azokat a generikus terepeket, melyeket különböző narratív identitások népesíthetnek be. A szekciót Séllei Nóra szövege nyitja. A „Travelling Agency: Female Subjectivity in Narratives of Home-Leaving and in *Foreign Parts*” a nő otthon-elhagyásának különböző kulturális és textuális példáit járja körül. Milyen otthont hagynak hátra? Miért? Milyen úton? Milyen fizikai, mentális vagy spirituális céllal? Van-e a nők fizikai vagy mentális utazásának valamiféle előre megjósolható útvonala, végcélja és következménye? Megtalálja a nő önmagát az utazás tapasztalatai során vagy az elhagyás és annak narratívái többes számú, folytonosan változó heterogén szubjektumpozíciókat hoznak létre csupán? Séllei az *Új Nő* transzgressziójának ősjelenetétől, Ibsen *Nórájának* ajtócsapódásától elindulva a reklámpar képein keresztül egészen Janice Galloway *Foreign Parts* című regényének állomásáig keresi ezekre a kérdésekre a választ. A második tanulmány, Valerie Sanders: „Writing Elopement: Secrecy and Sensation” című írása három kora-tizenkilencedik századi ismert és elismert írónő, Mary Shelley, Elizabeth Barrett és George Eliot elbeszélésein keresztül elemzi a szök(tet)ést, mint az otthon elhagyásának egyik formáját. Azt elemzi, hogy milyen szerepet játszanak az elérhetőségen túlról, a senki földjéről írt levelek és naplók a női író identitásának felépítésében. Andrew Monnickendam tanulmánya, a „Running Away from Home, Business is the Only Answer: Deconstructing the Love-Plot in Margaret Oliphant's *Kirsteen* (1890)” Margaret Oliphant *Kirsteen* című regényében vizsgálja az otthon elhagyásának témáját, megpróbálva azt beleilleszteni a korabeli gazdasági, földrajzi, nemzeti-kulturális és társadalmi nemi problémakörök mátrixába, hogy elkerülje a történet Hamupipőke-mesévé való leegyszerűsítését. Miközben Monnickendam szerint ebben a narratívában sem az otthon, sem a nemzet nem nyújthat védelmet a női főszereplőnek, a szerző megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy az otthon elhagyása és az üzleti siker végül elhozza-e a boldogságot és a beteljesülést. Bényei Tamás „Heroes and Home-Makers: Tropes of Travelling in Jeanette Winterson's *Sexing the Cherry*” tanulmánya Jeanette Winterson *Sexing the Cherry* című regényében a premodern és a modern között húzódó ellentmondásos kapcsolatrendszer boncolgatja az utazás koramodern misztikumában gyökerező trópusain, illetve a történelmi korszakoknak megfeleltethető kétpólusú gender-dichotómiákon keresztül. A második rész záró darabjában Kérchy Anna „Feminist Psychogeography and Jeanette Winterson's *Passions*” elemzésében azokról a nőkről ír, akiknek sikerült legyőzniük a társadalom gravitációs vonzását, engedve a kaland, a tudás- és tapasztaltszerzés vágyának és megtanultak

repülni. Kérchy is Jeanette Winterson regényeiben keresi azokat a nőket, akik átrepültek a rendszeren túlra, ahol forradalmi episztemológiai és ontológiai változásokat idéztek elő, s így nemcsak megkérdőjelezték, hanem át is rajzolták a kint és a bent, az otthon és a máshol határait.

A 'Nem és nemzet: utazó identitás' címet viselő harmadik rész az otthon elhagyásának hatásaival foglalkozik, azzal, hogy mit jelenthet a fizikai államhatárok átlépése, vagy miként lehet megerősíteni a személyes nemzeti identitást az otthon elhagyásával. A szekció első két tanulmánya azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszanak a képzeletbeli vagy valóságos háborús tapasztalatok a narratív identitás megkonstruálásában. Az egyik háborús tapasztalatokat boncolgató írás Ann Hoag szövege, a „Remapping Home: Gender and Nation in Rebecca West's *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia*”, ami Rebecca West *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia* című háborús útirajzát elemzi, különös tekintettel a nő újságíró-utazó nosztalgikus vágyakozására egy sosem létezett jobb világ után. Annamaria Lamarra „Leaving Home and Living through War” tanulmánya Vera Brittain *A Testament of Youth* című regényének elemzésével igyekszik hozzájárulni a társadalmi nemek tudományának ahhoz a célkitűzéséhez, hogy helyrebillentsék a nők kiírását a háborúk és nemzetállamok történetírásának kánonjából. A szekció másik két tanulmánya az ír nők nemzeti, vallási és kulturális identitását érintő kérdésekkel foglalkozik. P. Balogh Andrea „Home Sweet Some: Eavan Boland and the Trope of Exile at the Intersection of Nation, Class and Gender” című írása azt a paradoxont próbálja felfejteni, hogy Eavan Boland önéletrajzi narratívájából hogyan és miért tűnik el Írország különleges nyugat-európai geopolitikai helyzete és a nemzetközi diplomata lányának kivételesen mobil pozíciója. Ez hogyan és miért adja át a helyét egy tragikus posztkoloniális kivándorlás történetének. Eilish Rooney elemzése, a „Leaving Home and Staying Put: Intersectional Narratives from Northern Ireland's Transition”, Anne-Marie Rilley és Maggie Thompson kortárs ír önéletrajzi elbeszéléseit elemezve azt a csendet akarja megtörni, amely az észak-ír konfliktusban a nők politikai, vallási, társadalmi és földrajzi pozícióit övezi.

A tanulmánykötet utolsó négy elbeszélése alkotja 'Az utazás narratívái: mitikus és történelmi (ön)reprezentációk' című részt. Ebben a részben olyan elemzések kaptak helyet, amelyek a mitológia és a történelem női szereplőinek és az utazás metaforáinak kapcsolatát teszik a vizsgálat tárgyává. Milada Franková „Leto Had to Leave Home: Across Europe from Mythology to the Third Millennium” című írásában Létó mitikus figurájának téren és időn átívelő utazását követi nyomon, hogy a nemi erőszak, az üldöztetés és száműzetés eseményein keresztül fejtse fel a migráció és a multikulturális tér nemileg is kódolt folyamatait. Az utazás egy teljesen más

aspektusára mutat rá June Waudby; „Anne Locke: Exile, Protest and Propaganda” című esszéjében a 16. században alkotott Anne Locke vallási tárgyú írásaiban a spirituális út identitásformáló szerepét és felszabadító erejét térképezi fel. Erin Henriksen „Two Quaker Housewives’ and Their Books: Cross-Cultural Encounters and Local Reading Communities in Early Modern Europe” című elemzése két kvéker misszionárius asszony Málta szigetén végzett térítő útjába nyújt betekintést. A két misszionáriusnő beszámolója az életveszélyes körülmények közepette zajló vallási indíttatású utazásról kiváló kordokumentuma annak, hogy milyen szerepet játszott az írásbeliség terjedése során a különböző vallások és a társadalmi nemek találkozása, összejátszása és összeütközése.

A kötet záró tanulmányát Eleonora Federici jegyzi, amely kiváló bekeretezése annak a válogatásnak, amely a nők és az otthon, illetve az e kettő között elterülő világok feltérképezésére tett kísérletet. Federici tanulmánya „Flying Away from Home: Amy Johnson” címen az 1930-as évekbe, a repülés aranykorába visz vissza: abba az időbe, amikor a nők már nem csupán utazók voltak, hanem pilótacsodák is. Ezek a nők, áttörve a nemi szerepek társadalom által támasztott korlátain, ténylegesen elrepültek otthonról, repülési rekordokat döntöttek meg, és magukkal ragadták kortársaik képzelőerejét. Federici Amy ‘Johnnie’ Johnson történetén keresztül a repülés narratíváit átható vágyakat, lehetőségeket és társadalmi vívmányokat mutatja be, mindazt, amit a repülés jelentett a nők számára mind metaforikus, mind valódi értelemben. A repülőnőknek sikerült áttörniük a nemi, az osztálybeli, az etnikai és a földrajzi határokat, megvalósították a szabadság és a másmilyen élet megválasztása iránti akaratukat.

A *European Intertexts Project* záró kötetét is a repülőnőkéhez hasonló akarat és tettvágy hozta létre. A projekt és a tanulmánykötet(ek) létrejöttében részt vevő kutatók sikeresen hozzájárulnak azoknak a kulturális, társadalmi, nyelvi, földrajzi és nemzetállami különbségeknek az aláásásához és ledöntéséhez, amelyek fellazulása újabb hajtóerőt biztosít a jelen határain átrepülő nők számára.